

УДК 155.418.2

Юрченко Зоя Володимирівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової і педагогічної психології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», м. Івано-Франківськ
e-mail: iurchenko_z@i.ua
ORCID ID 0000–0002–4655–9382

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОФІЛЬ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОГО ПІДЛІТКА

Статтю присвячено проблемі психологічних чинників виникнення підліткової інтернет-залежності як комплексу особистісних новоутворень під впливом сімейного неблагополуччя та у контексті вікового психологічного розвитку підлітка. Здійснено порівняльний аналіз благополучних і неблагополучних сімей за показниками умов виховання та взаємин батьків та дітей, співставлення соціально-психологічних характеристик підлітків групи ризику з дисфункціональних сімей з однолітками із сімей благополучних. **Ключові слова:** адикція, інтернет-залежність, неблагополучна сім'я, особистісні новоутворення, підліток-адикт.

Постановка проблеми. У сучасний період розвитку суспільства, який відрізняється швидкими темпами впровадження інформаційно-комунікаційних технологій та системи мас-медіа, особливої актуальності набувають питання, пов'язані з впливом засобів масової комунікації загалом та Інтернету зокрема на психічне здоров'я, віковий розвиток молодого покоління. Адже цей вплив нині є постійним, надзвичайно потужним та суперечливим.

Так, з одного боку Інтернет — це джерело потрібної інформації, засіб дистанційного навчання, дозвілля, спілкування учнів, з іншого — потенційне джерело тотальної доступності інформації низькопробної, шкідливої якості, яка травмує психіку її споживача.

Отже, доступ до високих технологій, пропонованих комп'ютерними мережами, відкриває величезні можливості, але водночас створює проблему деструктивного для споживачів явища інтернет-залежності, яке виникає переважно у підлітковому віці.

Не секрет, що підлітки швидко і креативно оволодівають новими технологіями та інтегруються в інформаційне середовище. Як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники свідчать, що основними користувачами інтернет-мережі є підлітки та молодь (при цьому Україна увійшла до п'ятірки країн, користувачі яких найактивніше відвідують інформаційні мережі).

У витоків вивчення інтернет-залежності стоять психіатр А. Голдберг, який увів у науковий обіг даний термін, та клінічний психолог К. Янг.

При цьому залежність від Інтернету тлумачилась загалом як «розлад поведінки внаслідок використання Інтернету й комп'ютера, що здійснює

шкідливий вплив на побутову, навчальну, соціальну, трудову, сімейну, фінансову або/і психологічну сфери діяльності людини» [2].

Під інтернет-залежністю розуміється, зокрема, «компульсивне бажання увійти до Інтернету, перебуваючи в off-line, і неспроможність вийти з Інтернету, перебуваючи в on-line» [3].

Аналіз останніх досліджень. Серед психологічний ракурсів погляду на проблему ризиків інтернет-залежності можна виокремити такі, як створення віртуальних особистостей (А. Е. Жичкіна, Е. П. Белінська), онлайн-агресія (Г. Е. Ураєва, О. Н. Боголюбова), кібербулінг (Toshack, Colmar, Tokunaga, Patchin, Turan та ін.), кіберпереслідування (Finn, Sheridan, Alexu, Grant та ін.), кібервіктимізація (Lester, Dooley, Gross, Shaw), реальна і пред'явлена ідентичність (Е. І. Ізотов), інформаційні переваги при побудові персональної ідентичності (О. В. Гавриченко, Т. В. Смолякова).

Дослідниками виявлені основні причини і механізми розвитку залежності від Інтернету, передумови і стадії розвитку даної адикції й розроблені моделі, які її пояснюють (К. Янг, Р. Девіс та ін.). Проведена систематизація критеріїв інтернет-залежності із виокремленням її психологічних і фізичних симптомів (М. Орзак, А. Е. Войскунський, А. В. Котляров), виокремлені типи інтернет-залежних особистостей (В. Д. Менделевич), досліджені особливості інтернет-залежних підлітків (А. Е. Жичкіна, І. В. Чудова, Б. Сегал) тощо.

Відомо, що усі користувачі-початківці проходять стадію природної захопленості інтернет-спілкуванням та іграми, багато хто із них стають у подальшому звичайними користувачами, проте певна частина переходить у категорію інтернет-залежних.

Проте, незважаючи на великий інтерес до даного виду адикції та наявний психолого-педагогічний запит на виявлення детермінант інтернет-залежності, дослідження проблеми виявлення інтернет-залежних осіб, їхніх психологічних особливостей залишається вивченою недостатньо.

Мета дослідження. Метою дослідження є встановлення взаємозв'язку між сімейним неблагополуччям та виникненням інтернет-залежності, поточення психологічних особливостей, рис (профілю) інтернет-залежної особистості у підлітковому віці. А відтак — отримання можливості визначення чинників (на рівні сімейного впливу), які сприяють формуванню таких особливостей.

Тобто, адикцію у підлітковому віці слід розглядати, насамперед, як проблему особистості через призму її вікового психологічного розвитку.

Виклад наукового матеріалу. Одним із важливих чинників формування особистості підлітка є характер його взаємин із батьками. Саме від психологічного характеру стосунків підлітка з батьками залежить здатність сім'ї до здійснення соціального контролю за поведінкою дитини в критичний для неї віковий період. Тому нездатність сім'ї виконувати функцію виваженого психолого-педагогічного контролю за поведінкою підлітка веде до її дезадаптації, стає підґрунтям особистісних розладів та формування психологічної готовності до адикції.

Саме сім'я створює передумови для формування у підлітка генералізованої незадоволеності або/і виявляється нездатною компенсувати несприятливі фактори соціального середовища дитини. Генералізоване невдоволення як фоновий стан підлітка виникає внаслідок незадоволеності найбільш значущих потреб віку, зміст яких здебільшого ним не усвідомлюється.

А відтак, якщо в результаті втечі у віртуальну реальність рівень незадоволеності у особи знижується, формується ставлення до Інтернету як до засобу, здатного розширити межі можливостей, створити ілюзію уявного душевного комфорту.

Тому у контексті нашого дослідження ми вважаємо за доцільне простежити, зокрема, взаємозв'язки між сімейним неблагополуччям та виникненням схильності до інтернет-адикції у підлітків. У науці існує чимало класифікацій сімей за параметрами благополуччя чи неблагополуччя. Більшість фахівців погоджується з тим, що неблагополучна сім'я — це, насамперед, сім'я з дефектами виховання, серед яких типовими є: деструктивні конфлікти стосунки між батьками, брак часу для занять з дитиною, погане ставлення батьків до дитини, помилки у вихованні, практика насильства, залучення до пияцтва та наркоманії, низький загальнокультурний рівень батьків тощо. Чим меншою є дитина, тим важчою для неї є ситуація соціального розвитку в неблагополучній сім'ї.

Аналіз наявного наукового доробку, проведений нами, дозволив також зробити наступні висновки про основні засоби та наслідки патогенного впливу сімейного неблагополуччя на дитину як передумови становлення уязвленої особистості у підлітковому віці:

- незадоволення потреби дитини у любові, захищеності;
- прагнення до самотності, незадоволена потреба у дружбі;
- порушення фізичного розвитку, розлади центральної нервової системи;
- невпевненість, комплекс неповноцінності;
- небажання бути схожим на своїх батьків, протест і/або переживання сорому через їхній спосіб життя;
 - занижена самооцінка;
 - отримання у сім'ї девіантних моделей поведінки та соціалізації;
 - гедоністичні установки (бажання постійно розважатися, відчувати незвичайні стани);
 - недорозвинутість і/або деформованість ціннісно-сміслової, потребово-мотиваційної сфери дитини, її негативна спрямованість;
 - негативне ставлення до навчання, несформованість навчальних навичок та пізнавальних інтересів;
 - невміння діяти у адекватному пошуку рішень;
 - підвищені тривожність, напруженість, імпульсивність;
 - нерозвинутість та обмеженість пізнавальної сфери підлітка;
 - інфантилізм;
 - деформація стрижневих психологічних якостей особистості з акцентуацією характеру і темпераменту;
 - бажання відключитись від неприємностей життя, послабити тиск емоційної напруги, стресів;

- утруднення у спілкуванні з однолітками;
- підвищена збудливість, настороженість, неконтрольованість емоцій, агресії, люті;

У контексті вивчення проблеми виникнення схильності до адиктивної поведінки у підлітковому віці нам необхідно визначити, чи належить характер взаємин у неблагополучній сім'ї до детермінант феномена інтернет-залежності як різновиду адикції.

Загальна вибірка для дослідження та порівняльного аналізу особливостей взаємин батьків та дітей підліткового віку у неблагополучних та благополучних сім'ях становила 78 сімей, у т. ч. 39 благополучних (1 група) і 39 неблагополучних (II група). В цих сім'ях виховується 104 дитини підліткового віку шкіл м. Івано-Франківська (в т. ч. 54 дитини 11–12 років і 50 дітей віком 13–14 років), з них у благополучних сім'ях — 52 дитини, в неблагополучних — 52 дитини.

Для порівняльної оцінки благополучних і неблагополучних сімей за показниками умов виховання та взаємин батьків та дітей ми провели обстеження сімей за «Карткою відвідування сім'ї» Л. Туріщевої [9, 39–43] та опитування батьків за анкетною «Рівень батьківського розуміння дитини» [9, 92–93], якими було охоплено 45 батьків благополучних і 47 батьків неблагополучних сімей. Крім цього, класним керівникам 5–8-х класів, де вчаться діти як з першої, так і з другої групи сімей, було запропоновано скласти характеристики на дітей і виховну атмосферу у їхніх сім'ях за відповідним планом такої характеристики, запропонованим Т. Лодкіною і Ф. Кевля [9, 121–123].

Для порівняння соціально-психологічних характеристик підлітків групи ризику з неблагополучних сімей з підлітками із сімей благополучних було підібрано методики «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» Є. Б. Фаталової та методику міжособистісних взаємин Т. Лірі, а також методику «Спрямованість особистості» Б. М. Басса в адаптації В. Смекайла і М. Кучера.

Аналіз даних свідчить, що у благополучних сім'ях 77 % батьків показали високий і 23 % — середній рівні розуміння батьками власних дітей. Натомість, як свідчать узагальнені дані, у сім'ях неблагополучних лише 22 % батьків досягли середнього рівня розуміння підлітків і 78 % — показали низький рівень розуміння своїх дітей.

Порівняння спрямованості особистості показало наступні результати: для більшості підлітків 2-ї групи (76 %) характерні спрямованість на себе, інтровертованість, переважання мотивів благополуччя, першості, престижу при низькому рівні орієнтації на взаємини (11 %).

Натомість у спрямованості особистості підлітків 1-ї групи домінує орієнтація на взаємини (67 %), потреба у спілкуванні, у хороших взаєминах із однолітками при істотно менш вираженій (порівняно із 2-ї групою) орієнтації на себе (22 %).

Загалом для підлітків 2-ї групи — з неблагополучних сімей, як групи ризику, не властиві впевнений тип поведінки, а для інтернет-незалежних — залежний тип реакції у взаєминах.

Натомість для підлітків 2-ї групи притаманні авторитарність, агресивність, а для 1-ї групи — навпаки, привітність, дружні взаємини, альтруїзм, здатність до співробітництва, компромісу у спілкуванні.

У підлітків 2-ї групи спостерігається деяка дезінтеграція ціннісно-мотиваційної сфери і внутрішня невдоволеність, дискомфорт між «цінністю» та її «доступністю» за показником «впевненість у собі», «наявність хороших і вірних друзів».

У підлітків 1-ї групи спостерігався низький рівень дезінтеграції ціннісно-мотиваційної сфери, що є свідченням відсутності внутрішнього невдоволення й дискомфорту.

Для порівняльного співставлення підлітків 2-ї «групи ризику» (52 особи) і підлітків, які у таку групу не входять (52 особи), у показниках особистісної схильності до залежності ми провели обстеження за тестом «Схильність до залежної поведінки» В. Менделевича [8, 435–441]. Результати дослідження вміщені нами у табл. 1.

Таблиця 1

Порівняльне співставлення підлітків «групи ризику» і благополучних підлітків за особистісними показниками схильності до залежної поведінки

Групи підлітків	Показники ступеня вираженості особистісних ознак схильності до залежної поведінки			
	не виявлені	тенденції до залежності \geq 98 балів	підвищена схильність до залежності \geq 107 балів	висока вираженість залежності \geq 116 балів
«група ризику»	6	7	8	31
група благополучних	41	9	2	0

Як свідчать дані, узагальнені у таблиці 1, 39 (75 %) підлітків «групи ризику» із неблагополучних сімей показали підвищений і високий рівні схильності до залежності. Водночас із групи умовно благополучних підлітків лише 9 осіб виявили тенденції, 2 — підвищену схильність до узаляження (11 осіб — 21,1 %), і жоден — високу вираженість залежності.

Висновки. Теоретичний аналіз наявного психологічного наукового доробку та здійснені нами експериментальні розвідки з проблеми становлення інтернет-залежності свідчать про доцільність припущення щодо формування у підлітковому віці схильності до залежності загалом як комплексу особистісних новоутворень.

Ці особистісні новоутворення виникають у процесі психічного розвитку, акцентуються у підлітковому віці під впливом сімейного неблагополуччя й незадоволення вікових потреб, стають бар'єром соціалізації і утворюють таку, уточнену і доповнену нами, соціально-психологічну структуру (профіль) інтернет-залежного підлітка:

- відсутність або недостатність соціального визнання в реальному житті;
- труднощі у міжособистісному спілкуванні у сім'ї, з однолітками, невдоволення реальним спілкуванням;
- потреба у компенсації дефіциту повноцінного спілкування іншими засобами (в т. ч. Інтернетом);

- прагнення замінити реальне спілкування віртуальним;
- прагнення підміни реальної відсутності друзів віртуальними образами ілюзії дружби (можливості соціальних мереж);
- спрямованість на себе, власні почуття і переживання;
- суперечність між прагненням взаємин, позицією їх уникнення та не-здатністю творення цих взаємин;
- відсутність, занижена або неадекватно завищена самооцінка;
- переважання агресивного типу міжособистісної поведінки;
- домінування залежного типу поведінки;
- підвищені імпульсивність, нестриманість, тривожність, збудливість, образливість;
- низький рівень розвитку самоусвідомлення; дезінтеграція ціннісно-мотиваційної сфери, внутрішнє невдоволення і дискомфорт;
- несформованість функції прогнозування поведінки
- суперечність між самооцінкою та рівнем домагань;
- слабкі навички рефлексії; прагнення ілюзорно-компенсаторної діяльності у задоволенні потреби;
- тенденція до втечі від реальності у ситуації фрустрації, стресу;
- тотальне невдоволення життям за умов перманентних конфліктів у сім'ї та школі.

Отже, надмірне ваблення підлітка до Інтернету як потреба змінити реальність є симптомом більш глобального особистого неблагополуччя й логічним наслідком попередніх вікових етапів розвитку за умов сімейного неблагополуччя. Інтернет-адикція, формуючись поступово, поволі, реалізується та утверджується в житті підлітка як бар'єр соціалізації.

Проведений аналіз взаємозв'язку сімейного неблагополуччя як умови виникнення інтернет-залежності однозначно переконує, що у фокусі психологічної профілактики повинна бути сім'я, взаємини дитини з батьками як запорука і провідний інститут соціалізації особистості.

Список використаних джерел і літератури

1. Белинская Е. П. Информационная социализация подростков : опыт пользования социальными сетями и психологическое благополучие [Электронный ресурс] / Е. П. Белинская // Психологические наследования : электр. науч. журн. — 2013. — Т. 6, № 30. URL.: <http://psystudy.ru>.
2. Вакуліч Т. М. Психологічні особливості перебігу Інтернет-залежності у сучасної молоді / Т. М. Вакуліч // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Випуск 31. Серія : психологічні науки / За ред. Скока В. Д. — Чернігів : ЧНПУ, 2005. — С. 62–67.
3. Войскунский А. Е. Феномен зависимости от Интернета / А. Е. Войскунский // Гуманитарные исследования в Интернете ; Под ред. А. Е. Войскунского. — М. : АСТ, 2000. — С. 100–131.
4. Войскунский А. Е. Актуальные проблемы психологии зависимости от Интернета / А. Е. Войскунский // Психологический журнал. — 2004. — № 1. — С. 90–100.
5. Голубева Н. А. Эндогенные факторы информационных предпочтений современных подростков [Электронный ресурс] / Н. А. Голубева // Психологические исследования : электрон. науч. журн. — 2012. — № 1 (21). URL : <http://psystudy.ru>.

6. Данилова С. В., Федори Ю. С. Социально-психологический портрет интернет-зависимого подростка / С. В. Данилова, Ю. С. Федори // Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. — Т. 16. Випуск 11. Частина 1. Серія : Психологія. — Одеса, 2011. — С. 254–260.
7. Максимова Н. Ю. Патопсихологія підліткового віку / Н. Максимова, К. Мілютіна, В. Піс-кун. — К. : Главник, 2008. — 192 с.
8. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения. Учебное пособие / В. Д. Менделевич. — СПб. : Речь, 2008. — 445 с.
9. Турішчева Л. В. Робота шкільного психолога з батьками / Л. В. Турішчева. — Х. : Видавнича група «Основа», 2009. — 128 с. — (Серія «Психологічна служба школи»).
10. Шнейдер Л. Б. Девиантное поведение детей и подростков / Л. Б. Шнейдер. — 2-е изд. — М. : Академический Проект; Гаудеамус, 2007. — 336 с.
11. Юрченко З. В. Адикція як прояв соціально дезадаптованої поведінки підлітка / З. В. Юрченко. — Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка : Психологія. Педагогіка. Соціальна робота. — К. : Вид.-полігр. центр «Київський університет», 2012. — Вип. 3. — С. 55–57.

References

1. Belynskaia E. P. (2013) Informatsyonnaia sotsyalyzatsiia podrostkov : opyt polzovaniya sotsyalnymi setiami y psykhologicheskoe blahopoluchye [Informational socialization of adolescents: the experience of using social networks and psychological well-being]. *Psyhologicheskyye nasledovaniya — Psychological Inheritance*, Vol. 6, 30. Retrieved from <http://psystudy.ru>. [in Russian]
2. Vakulich T. M. (2005) Psykhologichni osoblyvosti perebihu Internet-zalezhnosti u suchasnoi molodi [Psychological peculiarities of Internet addiction in modern youth] *Visnyk Chernihivskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni T. H. Shevchenka — Journal of Chernihiv State Pedagogical University named after T. Shevchenko*, 31, 62–67. [in Ukrainian]
3. Voiskunskiy A. E. (2000) Fenomen zavysymosti ot Interneta [The phenomenon of dependence on the Internet] *Humanitarian research in the Internet*. Voiskunskiy A. E. (Ed.) Moscow: AST. [in Russian]
4. Voiskunskiy A. E. (2004) Aktualnye problemy psykhologii zavysymosti ot Interneta [Actual problems of the psychology of dependence on the Internet] *Psyhologicheskyy zhurnal — Psychological journal*, 1, 90–100. [in Russian]
5. Holubeva N. A. (2012) Endohennyye faktory ynformatsyonnykh predpochteniyi sovremennykh podrostkov [Endogenous factors of information preferences of modern adolescents] *Psyhologicheskyye yssledovaniya — Psychological research*, 1(21). Retrieved from <http://psystudy.ru> [in Russian]
6. Danylova S. V., Fedory Yu. S. (2011) Sotsyalno-psykhologicheskyy portret Internet-zavisimoho podrostka [Socio-psychological portrait of the Internet-dependent teenager]. *Visnyk Odeskoho natsionalnogo universytetu imeni I. I. Mechnikova. — Bulletin of the Odessa National University named after I. I. Mechnikov*. Vol. 16, 11, 254–260. [in Russian].
7. Maksymova N., Miliutina K., Piskun V. (2008) *Patopsyhologhiia pidlitkovoho viku [Pathophysiology of teenagers]*. Kyiv: Hlavnuk. [in Ukrainian].
8. Mendelevykh V. D. (2008) *Psyhologhiia devyantnoho povedeniya. [Psychology of deviant behavior]*. SPb.: Rech. [in Russian].
9. Turishcheva L. V. (2009) *Robota shkilnogo psykhologa z bat'kamy [The school psychologist works with parents]*. Kharkiv: Osnova. [in Ukrainian].
10. Shneider L. B. (2007) *Devyantnoe povedeniye detei i podrostkov [Deviant behavior of children and adolescents] (2-nd ed.)*. Moscow: Haudeamus. [in Russian].
11. Yurchenko Z. V. (2012) Adyktsiia yak proiav sotsialno dezadaptovanoi povedinky pidlitka [Addiction as a manifestation of socially maladjusted adolescent behavior] *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu im. Tarasa Shevchenka : Psykhologhiia. Pedahohika. Sotsialna robota. — Bulletin of Kyiv National University, named after T. H. Shevchenko: Psychology. Pedagogy. Social work.*, Vol. 3, 55–57. [in Ukrainian].

Юрченко З. В.

кандидат психологических наук, доцент кафедры возрастной и педагогической психологии Прикарпатского национального педагогического университета имени В. Стефаника

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПРОФИЛЬ ИНТЕРНЕТ-ЗАВИСИМОГО ПОДРОСТКА

Аннотация

Статья посвящена проблеме психологических факторов возникновения подростковой интернет-зависимости как комплекса личностных новообразований и под влиянием семейного неблагополучия в контексте возрастного психологического развития подростка. Осуществлён сравнительный анализ благополучных и неблагополучных семей по показателям условий воспитания и отношений родителей и детей, сопоставление социально-психологических характеристик подростков группы риска из дисфункциональных семей с ровесниками из семей благополучных.

Ключевые слова: аддикция, интернет-зависимость, неблагополучная семья, личностные новообразования подросток-аддикт.

Yurchenko Z. V.

Ph. D., assistant professor, Department of age and educational psychology, Precarpathian National Pedagogical University named after V. Stefanyk

SOCIOPSYCHOLOGICAL PROFILE OF INTERNET ADDICTED ADOLESCENTS

Abstract

The article presents the study of the psychological factors of adolescents' Internet addiction appearing as a complex of personal neoformations under the influence of family ill-being and in the context of age-dependent psychological development of an adolescent. The comparative study of the functional and dysfunctional families according to the indices of upbringing conditions and interrelations between parents and children, the comparison of social-psychological characteristics of adolescents of the «risk group» with their peers from functional families are made. It is experimentally confirmed, that excessive affliction for Internet is the index of personal ill-being, that is caused by the influence of disadaptational interpersonal relationships in a family and is the ground for developing Internet-addiction during adolescence. Thus, excessive curiosity of adolescents in Internet as the need to change the reality is a symptom of a global personal distress and logical consequence of the previous age stages of development caused by family problems. Internet addiction forms gradually, slowly realized and confirmed in the life of an adolescent as a socialization barrier. The analysis of the relationship of family problems as conditions of Internet addiction clearly shows that the attention should be paid in order to prevent psychological problems inside the family an improve relations with their parents as the key and leading institutions of socialization.

Key words: addiction, Internet addiction, dysfunctional family, personal neoformations of adolescent addict.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2017